
A munkakollektívák jogágazata – Kísérlet a munkavállalói érdekek előtérbe állítására

Eörsi Gyula nyomán

Prugberger Tamás*

Az államszocializmusban a gazdasági tervezésnek két formája volt: a hitleri nemzetiszocializmus állami tervekkel és kinevezett vezetőkkel tartotta fenn a magántulajdont, míg a lenini-sztálini szovjet szocializmus államosítást és kollektív munkát jelentett a vállalkozások számára. A magyar szocialista jogrendszer az állami meghatározásokra támaszkodott, Weltner Andor és Eörsi Gyula pedig a kettős kollektív tulajdon elméletét bírálta. Eörsi, Venediktov hatására, kiterjesztette ezt az elméletet az egész munkajogra, hangsúlyozva a kollektív részvételt. Jugoszláviában a demokratikus centralizmusban a választott tanácsok játszottak szerepet. Eörsi újszerű jogi kereteket javasolt a munkakollektívák számára. A posztkommunista átmenet 1990-ben a kelet-európai munkajogot a nyugatihoz igazította, hangsúlyozva az egyéni jogokat és a szociális védelmet.

Kulcsszavak: kollektív munkajog, kettős kollektív tulajdon elmélete, Eörsi Gyula, Weltner Andor

The legal structures for workers' collectives - An attempt to promote the interests of workers, following Gyula Eörsi

In state socialism, economic planning took two forms: Hitler's National Socialism maintained private ownership with state-issued plans and appointed managers, while Lenin-Stalin Soviet socialism involved nationalization and collective labour for businesses. The Hungarian socialist legal system relied on state determinations, and Weltner Andor and Eörsi Gyula criticized the dual collective ownership theory. Eörsi, influenced by Venediktov, extended this theory to all labor law, emphasizing collective participation. In Yugoslavia, democratic centralism featured elected councils. Eörsi proposed a legal framework for worker collectives. Post-communist transition in 1990 aligned Eastern European labour laws with the West, emphasizing individual rights and social protection.

Keywords: collective labour law, dual collective ownership theory, Gyula Eörsi, Andor Weltner

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2023.3.95>

1. Bevezetés

A központi állami gazdasági tervnek a gazdálkodó egységekre történő kötelező lebontásának, vagyis az állami tervlebontásos rendszer alkalmazásának két

* Professor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete.

formája vált ismeretessé az államszocializmusban. A hitleri nemzeti szocializmusban – miként ezt Sárközy Tamás, Eörsi Gyula tanítványa megállapította – az állam a gazdaságot nem államosította, megmaradtak a vállalatok a tulajdonosaiknál, de a tulajdonosok megkapták a reájuk eső állami tervet és aszerint voltak kötelesek gazdálkodni.¹ Hogy ez biztosítva legyen, a tulajdonos mellé az állam üzemvezetőt rendelt ki, aki az állami terv szerinti gazdaságvitelről gondoskodva irányította a termelést. Annak érdekében, hogy a munkavállalók részéről ezzel szemben opcióra ne kerülhessen sor, a Hueck–Nipperdey féle Nemzeti Munkatörvénykönyv tervezet, a Gesets(entwurf) der Nationalen Arbeit kiiktatta a kollektív szerződést és eltörölte az üzemi tanácsot.²

A lenini-sztálini nemzetközi bolsevik szovjet-orosz szocializmus ezzel szemben a központi állami gazdasági tervlembontás megvalósításáról a vállalatok államosításával, vagyis a tulajdonosaiktól történő elvételével, valamint az egyéni-családi kisvállalkozók munkaszövetkezetekbe történő bekényszerítésével gondoskodott.³ Lényegében így vált az állami vállalat a lakossági áru-ellátás legelső igazgatási egységévé, amelynek feladata volt mind a mezőgazdasági termelő, mind az ipari munkaszövetkezetek termékeinek az átvétele és a lakosság felé történő terítése.⁴

A munkajog itt is elveszítette a munkavállalókkal történő érdekegyeztetési jellegét. Az országos és a megyei általános, valamint ágazati kollektív szerződést az Országos Munkaügyi Hivatal és a minisztertanácsi tagsággal rendelkező Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) által megkötött kollektív szerződés, valamint az országos és a megyei ágazati szakszervezetek által megkötött quasi jogforrásként érvényesülő kollektív szerződések határozták meg a munkajogviszony tartalmát a Munka Törvénykönyvvel együtt, ami a gazdasági munkajogon kívül a közszolgálati jogra is vonatkozott. Valamennyi szovjet-szocialista érdekszférába tartozó országban – így Magyarországon is a gazdasági munkaviszonyra és a közszolgálatra érvényes egységes keretjellegű Munka törvénykönyv és azt konkretizáló végrehajtási kormányrendelet, valamint ágazati végrehajtási kormányrendeletek voltak hatályban.

Az e jogforrásokat kibocsájtó állami szervekkel a SZOT és az ágazati, valamint a területi szakszervezetek által megkötött kollektív szerződések és így a vállalati szakszervezeti bizalmi által megkötött vállalati kollektív szerződés is állami érdekeket figyelembe vevő intézményként funkcionált az intézményvezetés által egyoldalúan megállapított munkarenddel együtt. A vállalati szakszervezeti bizalminak éppen úgy, mint a felette álló szakszervezeti szövetségeknek a leglényegesebb feladatává az Mt. a munkakollektívának a minél hatékonyabb munkavégzésre történő buzdítása lett. A

¹ Érdekesség, hogy a II. Világháború után megalakított Német Demokratikus Köztársaság (NDK) szintén nem államosította a magántulajdonban lévő vállalatokat és a központi terv szerinti gazdálkodásért a tulajdonosok felelt.

² Alfred SÖLLNER: Arbeitsrecht, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz. 4. Aufl. 1974. 24-25.; Theo Mayer-Maly: Individualarbeitsrecht, Springer Verlag, Wien—New York, 1988. 16.

³ PETŐ Iván—SZAKÁCS Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története. I. kötet. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest, 1985. (államosítások 1947-1950.); TELLÉR Gyula: A magyar kisipari szövetkezetek története (1945—1964.) Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények. 84.

⁴ FICZERE Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében. Közgazdaságin és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 87. o.

munkavállalói érdekek teljesen háttérbe szorultak a munkavégzéssel kapcsolatos közösségi érdekek mellett. Ez összefüggött a Venediktov professzor által kidolgozott kettős kollektíva tulajdonelmélettel, miszerint az állami vállalat és minden állami intézmény egyfelől az állam valamennyi polgárának a tulajdona, másfelől pedig annak a munkakollektívának is a tulajdona, amely annak a vagyont kezel és amely vállalati eszközökkel dolgozik.⁵ Ilyen körülmények között elképzelhetetlen, hogy egyrészt az ösztönei tulajdont képviselő állam és a vállalat, valamint a vállalat és a munkakollektíva között érdekellentét alakuljon ki.⁶

2. Kritikák a kettős kollektív tulajdon-elmélettel szemben

A magyar munkajog-elméletben eme elméletnek teljesen valóságidegen spekulatív voltát elsőként Weltner Andor és Eörsi Gyula vitatta. Ugyanakkor Eörsi Gyula a tulajdonosok és a kollektívák jogágazataira vonatkozóelméletét lényegében Venediktov elméletére alapozta és lényegéből abból indult ki, azonban kollektívákra, és különösen a munkakollektívákra vonatkozó spekulatív venediktovi fejtegetésekkel szemben kimutatta, hogy a kollektívákon belül is kialakulhatnak érdekellentétek, amelyeket kezelni szükséges.

Ezek az érdekellentétek és egyéb konfliktusok a kollektívákon, különösen a munkakollektívákon belül három irányúak lehetnek. Az egyik, a főnök és a beosztott, illetve a főnöki és a beosztotti kollektíva közötti érdekellentét, illetve konfliktus, a másik, a kollektíván belüli egyéni és kiscsoporti érdek-összeütközések és konfliktusok, a jogi személynek, mint a tagoktól elkülönült szervezetnek a tagoktól, vagyis a tulajdonosoktól való elszakadásának a veszélye.

Eörsi mellett Weltner Andor is rámutatott arra, hogy állami tulajdon esetében az állam, mint tulajdonos és az egyes állami vállalatok, mint állami tulajdont kezelők és e kezelői kollektívák részéről is felmerülhetnek konfliktusok. E konfliktusok az állami vállalatnak címzett gazdasági utasítások és az azokat elfogadni köteles állami vállalatok között alakulhatnak ki. Mind a ketten rávilágítottak arra, hogy ha ezek a nézetkülönbségek, érdekellentétek, ha elfajulnak, nemcsak a munkavégzés és a vállalati eredményességét áthatják alá, hanem magát a népgazdaságot is károsíthatja.⁷

Weltner Andor, aki a II. Világháborút lezáró 1947. évi békekötés előtt egy gazdasági cég jogtanácsosa volt Pápán, és ismerte a kollektív érdekegyeztetéssel és a kollektív szerződés intézményével összefüggő munkavállalói érdekvédelem már ismert és alkalmazott intézményeit, hiányolta a magyar szocialista munkajogból a kollektív érdekegyeztetés jogának, a munkáltató és a munkavállaló közötti

⁵ A.V. VENEDIKTOV: Goszudarsztvennoe szocialicseszkoee szobsztvenocny. Az állami szocialista tulajdon, Moszkva, 1948. (Ford. Pap Tibor)

⁶ Uo.

⁷ Eörsi Gyula: Tulajdonok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. In: A MTA társadalmi—történelmi tudományok osztályának közleményei, 13.kötet (1963-64) 1- 2. szám; U. ó: Állami tulajdon—állami vállalat. In: ELTE Jogi Kar Acták 12. kötet 1970. 39-68. o.

párbeszédnek a hiányát.⁸ Ennek eredménye lett, hogy teljesen eltorzult a kollektív szerződés.⁹ Nem véletlen, hogy a tanítványát, Hágelmayerné Gritz Idát arra ösztönözte, hogy az Akadémiai kiadónál megjelent kandidátusi értekezése témájául a kollektív szerződést válassza.¹⁰

Weltner Andor tehát akkori adjunktusának eme disszertációba beiktatott „de lege ferenda” javaslatokon keresztül vissza szeretne volna állítani azokat a kollektív munkajogi intézményi elemeket, amelyeket az olasz és a német-osztrák munkajog-fejlődés alapján a Magyar Királyi Kúria bizonyos mértékig befogadott és Vincenti Gusztáv a Szladits Károly főszerkesztésében megjelent Magyar Magánjog IV. kötetében „A munka jogviszonyai” c. fejezetben megírt.¹¹ Mindez azonban nagyon messze volt mindattól, amik a magyar szociális magánjogi irányzat (Bozoky, a két Ujlaki, Ágoston Péter, Meszlényi Artur és Szirtes) részéről az első világháború előtt és a két világháború között az Ipartörvény és a Polgári (Magánjogi) Törvénykönyv tervezetének vitájában Zinsheimer és Lotmar hatása alatt Magyarországon zajlottak.¹² Eörsi Gyula ezért tárgyilagosan kritizálta is Weltner Andort, érdemének elismerve, hogy a kollektív munkajogi érdekegyeztetés útján elment egy bizonyos szakaszig, de félúton megállt. Mindezt Eörsi Gyula Weltner Andor temetésén tartott búcsúbeszédében mondta el 1979-ben.¹³

3. Eörsi Gyula javaslata

Eörsi Gyula Weltner Andornál jóval radikálisabb innovatív egyéniség volt. Bár ő is a Venediktov féle kettős kollektív elméletből indult ki, de ő már nem a munkajog egy vékony szeletét kívánja kollektív jellegűvé tenni, hanem az egész munkajogot. Ebben közrehatott, hogy mielőtt 1957-ben az ELTE polgári jogi tanszékének professzorává vált, a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a szövetkezeti jog oktatására kapott felkérést, melynek során megismerte a szövetkezeti önszegélyen és a személyes tagi közreműködésen alapuló tagsági munkavégzést, ahol a tag nem egy tőle független munkáltatóval, hanem mintegy saját magával is jogviszonyban áll, mint az őt foglalkoztató gazdasági társaság tagjaként.

Kiindulása az, hogy valamennyi szövetkezeti típusba és ágazatba tartozó szövetkezet esetében a szövetkezeti tagsági viszony egy olyan keretjellegű jogviszony, amelynek három összetevője van a klasszikus szövetkezeti elvek alapján.

⁸ Weltner Andor: Kollektív jellegű jogviszonyok a szocialista jellegű munkajogban. Jogtudományi Közöny, XIV.—1959. évf. 522—533. o.; U. ő.: Az üzemi tanács és a vállalati kollektíva. Jogtudományi Közöny, XIII.-1958. évf. 336—340. o.

⁹ Ld. Kiss György: A piac és az emberi tényező. Balassa Kiadó, Budapest, 2000. 36-38, 40-45; BERKE Gyula: A kollektív munkaszerződés a magyar munkajogban. Pécsi Munkajogi Közlemények, Monográfiák 2. Utilitates Bt. Pécs, 2014. 67-71.

¹⁰ HAGELMAYER Istvánné: A kollektív szerződés alapkérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

¹¹ VINCENTI Gusztáv: A munka jogviszonyai. In: Szladits Károly (főszerk.): Magyar Magánjog, IV. kötet Kötelmi Jog különös rész, a munkaszerződés, Grill Károly könyvkiadó, Budapest, 1941. 560-562.

¹² BERKE: 13-55.

¹³ Minthogy Weltner Andor temetésén részt vettem, Eörsi Gyula kritikai méltatását magam is hallottam.

Az egyik a tagsági szervezeti jogviszony, amely a szövetkezeti vezetésben történő ama részvételen nyugszik, hogy a szövetkezeti döntésekben való szavazás nem a vagyoni részvétel nagysága, hanem az egy tag egy szavazat elvén, vagyis a tagegyenlőségen alapul. A személyes közreműködésben való részvétel, ha munkavégzésben nyilvánul meg, a belőle származó jövedelem a munkában való részvétel mértékétől függ. Ebből eredően a társaság tagjai közösen határozzák meg a munkavégzés eredményéből való részesedés elveit és azt, hogy mennyit tesznek félre bővített újratermelésre. A szövetkezetbe történő kötelező vagyonbevétel (kötelező részjegy jegyzés) felüli önkéntes vagyonbevétel (fakultatív részjegy jegyzés és apport) nem hat ki az egy tag-egy szavazat elvére, de a vagyonbevétel a beralapon felüli nyereségelosztás során figyelembe vételre kerülhet a tagok belső szabályzatba foglalt megállapodása alapján.¹⁴

Öörsi Gyula abból indult ki, hogy a szövetkezeti vezetés „ab ovo” kettős jellege folytán a gazdasági ügyvezetésen felül jelentős szerepe van a tagok közvetlen részvételével történő társadalmi vezetésnek, ami azzal jár, hogy az ügyvezetés nem szakadhat el a társadalmi vezetésétől, és a tagságnak a közgyűlésen és az igazgató tanácsban megfogalmazódó akaratát az ügyvezetés nem hagyhatja figyelmen kívül. Ez a gyakorlatban szükségszerűen kihatott a munkavégzésre és annak irányítására is Jugoszláviában. Ennek megfelelően mind a szövetkezet társadalmi és gazdasági vezetésében, valamint a munka megszervezésében érvényesülnie kellett a tagok részvételével történő öngazgatásnak.¹⁵ Ezzel összefüggésben azt is látta, hogy az Edvard Kardjelj által kidolgozott jugoszláv öngazgatást öngazgatási rendszer gazdaságviteli oldala teljesen ezen az elven működött.

A jugoszláv gazdasági rendszer ugyanis az ún. „társult munkaszervezetek” rendszerén nyugodott. A legalsó szintet az üzemeknek megfelelő „társult munka alapszervezetek” képezték. Minden alapszervezetnek csatlakoznia kellett egy „társult munkaszervezethez”, a társult munka szervezetek pedig „társult munkaszervezeti szövetségeket” hoztak létre gazdasági ágazatok szerint. Társult munka alapszervezetet éppen úgy, mint társult munkaszervezetet az állampolgárok csoportjai maguk, valamint a politikai öngazgatás egyaránt létrehozhatott.¹⁶ A kardjelji politikai öngazgatás a demokratikus centralizmus elvén működve a települések által megválasztott települési tanács és a tanács első ülésén megválasztott polgármester és titkár, valamint a települések által megválasztott megyei küldöttek gyűlése választotta meg a megyei tanácsot és tisztségviselőit, a megyeiek pedig a tagköztársaságokét és ez így zárult szövetségi szinten.¹⁷

¹⁴ Ld. Hegedűs István: *A termelőszövetkezeti tagsági viszony jogi alapkérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

¹⁵ Edvard KARDJELJ: *Samopravljanje drustvena svojina* (Selbstverwaltung und gesellschaftliche Eigentum. Beograd, 1973.; Henry ROGGMANN: *Das Modell der Arbeiterselbstverwaltung in Jugoslawien*, Revija, Frankfurt am Main, 1970.; id. TROCÁNYI László: *A munkaviszony a legújabb jugoszláv jogfejlődésben*. Állam- és Jogtudomány, XXI/2.; *A társult unkaról szóló 1976. tv.* In: *Küldöttek híradója a JSZSZK és VSZAT Képviseletházának közlönye*. II. évf. 1976. ápr. 14.

¹⁶ Ld. KARDJELJ és ROGGMANN előző jegyzet

¹⁷ KARDJELJ, 11. jegyzet; a jugoszláv öngazgatási rendszer összefoglalását ld. PRUGBERGER: *A munkajog fejlődésének főbb csomópontjai napjainkig*, Valóság, 2014/6.

Mind a politikai szervezetek, mind pedig a lakosság által közvetlenül létrehozott társult munkaszervezetek elvben a központi állami tervtől függetlenül gazdálkodhattak, de, ha a központi gazdasági tervvel összhangba hozták saját gazdasági tervüket, adókedvezményben és különböző pénzügyi kedvezményekben részesültek. Ez vonatkozott a „zadruga”-ra, vagyis a mezőgazdasági szövetkezetre is, amelynek lehettek saját gazdasággal nem rendelkező társult munkaszervezeti formában dolgozó tagjai és voltak saját gazdasággal rendelkező tagjai, akik esetében a szövetkezet beszerző-értékesítő szövetkezetként működött és működik ma is.¹⁸

Eörsi Gyula e magyar szövetkezeti és a jugoszláv társult munkaszervezeti megoldás szintézise alapján építette fel a munkakollektívák jogágazatának elméletét.¹⁹ Elméletének az állami vállalati önkormányzattal és öngazgatással összefüggő részét Sárközy Tamás dolgozta ki, tételes-jogilag is megalkotva az állami vállalatfelügyelet képviselőiből és a vállalat munkavállalói által delegáltakból állt vállalati tanács által és a szövetkezethez, illetve a társult munkaszervezethez hasonlóan öngazgatási jelleggel irányított vállalatot.²⁰

A munkaszervezeti keretek között történő szövetkezeti tagi munkavégzéshez hasonló munkakollektíva jogviszonyt Hegedűs István dolgozta fel,²¹ míg jómagam, kiindulva abból, hogy a szövetkezeit munkavégzésben jelentős szerepe van az egyéni és a csoportos belső vállalkozásoknak, ennek már nemcsak a szövetkezeti, hanem a vállalati gyakorlatban is megnyilvánuló formáit is feldolgoztam.²²

4. A munkakollektívák joga a változó gazdasági és politikai környezetben

E munkák összességben véve mind összhangban álltak azzal a gazdaságirányítási reformmal, amely a Szovjetunióból indult el Liebermann és Leontyev közgazdászprofesszorok kezdeményezéseként.²³ Csehszlovákiában a Dubček kormány a jugoszláv vállalati öngazgatás koncepciójára építette fel a gazdaság-, és a munkaszervezés koncepcióját, amely sokban hasonlított a Nyers Rezső által is kimunkált gazdaságirányításhoz. Míg azonban a Dubček kormány megdöntését követően a gazdasági miniszternek, Ota Sik-nak menekülnie kellett, ki a Zürichi

¹⁸ Savo CUKANOVIC, emljoradnicko zadrugarstvo u agrarnoj politici Jugoslavije. NIP. Mala poljoprivedna biblijoteka Hrg, Beograd, 1971.

¹⁹ EÖRSI Gyula: Állami tulajdon – Állami vállalat. In: Acta Facultatis Iuridica et Politica Universitatis Scientiarum Budapestiensis. Tomus XII. 1970.;

²⁰ SÁRKÖZY Tamás: Gazdaságirányítás és a vállalatok. Kossuth K. Budapest, 1979.

²¹ HEGEDŰS István: A kollektíva jogok történeti fejlődése és rendszere... , Szocialista Vállalat Kutatási Főirány. Budapest, 1977.; U.ő: A dolgozó kollektíva és jogi szabályozásának koncepciója. Jogtudományi Közöny, 1977/7.

²² PRUGBERGER. Tagsági megállapodások a szövetkezetekben, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979 (A IV. fejezet elemzi a munkaszervezetben belüli, az V. fejezet pedig a munkaszervezeti kereteken kívüli vállalkozási jellegű tagi munkavégzést.); U. ő: A belső vagyoni és vállalkozási jogviszonyok a önkormányzati jellegű vállalatoknál. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények, 206. SZÖVORG. kiadás, Budapest, 1988.

²³ Ld. SZAMUELY László: Vita a gazdaságirányítási rendszerről. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965. (A kötet tartalmazza LIEBERMANN, LEONTYEV és VOLKOV szovjet közgazdászprofesszorok gazdaságirányítási reformkoncepcióját

Egyetemen katedrát kapott,²⁴ addig Magyarországon bár visszafogott formában, de megmaradt a gazdaságirányítás reformja és megalkothatta átfogó szintézisét mind Eörsi Gyula, mind Sárközy Tamás, mind Hegedűs István, mind pedig jómagam, aki a munkaszervezeten belüli kollektíva munkaviszony mellett hangsúlyozta a vállalaton belüli egyéni és csoportos átalány-elszámolásos vállalkozási jellegű munkajogviszonyt összekapcsolva a lengyel munkástanácsai érdekképviselettel.²⁵

5. Zárszó

Közben bekövetkezett az 1990. évben a rendszerváltás. Elvileg lehetőség lett volna az Eörsi Gyulától elindult és Hegedűs István, és többek között általam is képviselt dolgozói kollektíva munkajogára történő áttérésre. Erre azonban nem került sor. Valamennyi posztkommunista állam a nyugat-európai munkajogi szabályozási modellt vette át, ahol a munkajogviszony jogi rendezése nem sok területen tér el a szovjet rendszerben alkalmazottól. Túlnyomóan csak annyi történt, hogy a nyugat-európai államoktól a kollektív munkajogi szabályozással egészült ki az individuális munkajog, ahol viszont a szociális védelmi előírások kiszélesedtek.

Irodalomjegyzék

- BERKE Gyula: A kollektív munkaszerződés a magyar munkajogban. Pécsi Munkajogi Közlemények, Monográfiák 2. Utilitates Bt. Pécs, 2014. 67-71.
- Savo ČUKANOVIC: Emljoradnicko zadrugarstvo u agrarnoj politici Jugoslavije. NIP. Mala poljoprivedna biblijoteka Hrsg, Beograd, 1971.
- EÖRSI Gyula: Állami tulajdon – Állami vállalat. In: Acta Facultatis Iuridica et Politica Universitatis Scientiarum Budapestiensis. Tomus XII. 1970.;
- EÖRSI Gyula: Állami tulajdon—állami vállalat. In: ELTE Jogi Kar Acták 12. kötet 1970. 39-68. o.
- EÖRSI Gyula: Tulajdonok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. In: A MTA társadalmi—történeti tudományok osztályának közleményei, 13.kötet (1963-64) 1- 2. szám;
- FICZERE Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében. Közgazdaságin és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 87. o.
- HAGELMAYER Istvánné: A kollektív szerződés alapkérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- HEGEDŰS István: A dolgozó kollektíva és jogi szabályozásának koncepciója. Jogtudományi Közlöny, 1977/7.
- HEGEDŰS István: A kollektíva jogok történeti fejlődése és rendszere... , Szocialista Vállalat Kutatási Főírány. Budapest, 1977.

²⁴ Ota SIK: Für eine Wirtschaft, ohne Dogma. München, 1974

²⁵ PRUGBERGER: A munkavégzés és a dolgozói érdekvédelem szabályozása a vállalatoknál és a szövetkezeteknél. MTA. Államtudományi kutatások Programiroda kiadása, Budapest, 1987.; U. ó: Belső vagyoni és vállalkozási viszonyok az önkormányzati jellegű vállalatoknál Szövetkezeti Kutató Intézeti Közlemények, 205. szám, SZÖVORG Kiadás, Budapest, 1988.

- HEGEDŰS István: A termelőszövetkezeti tagsági viszony jogi alapkérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- Edvard KARDJELJ: Samopravljanje drustvena svojna (Selbstverwaltung und gesellschaftliche Eigentum. Beograd, 1973.;
- KISS György: A piac és az emberi tényező. Balassa Kiadó, Budapest, 2000. 36-38, 40-45;
- Theo MAYER-MALY: Individualarbeitsrecht, Springer Verlag, Wien—New York, 1988. 16.
- PETŐ Iván—SZAKÁCS Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története. I. kötet. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest, 1985. (államosítások 1947-1950.)
- PRUGBERGER Tamás: A belső vagyoni és vállalkozási jogviszonyok a önkormányzati jellegű vállalatoknál. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények, 206. SZÖVORG. kiadás, Budapest, 1988.
- PRUGBERGER Tamás: A munkajog fejlődésének főbb csomópontjai napjainkig, Valóság, 2014/6.
- PRUGBERGER Tamás: A munkavégzés és a dolgozói érdekvédelem szabályozása a vállalatoknál és a szövetkezeteknél. MTA. Államtudományi kutatások Programiroda kiadása, Budapest, 1987.
- PRUGBERGER Tamás: Belső vagyoni és vállalkozási viszonyok az önkormányzati jellegű vállalatoknál *Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények*, 205. szám, SZÖVORG Kiadás, Budapest, 1988.
- PRUGBERGER Tamás: Tagsági megállapodások a szövetkezetekben, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979 (A IV.fejezet elemzi a munkaszervezeten belüli, az V. fejezet pedig a munkaszervezeti kereteken kívüli vállalkozási jellegű tagi munkavégzést.)
- Henry ROGGMANN: Das Modell der Arbeiterselbstverwaltung in Jugoslavien, Revija, Frankfurt am Main, 1970.;
- SÁRKÖZY Tamás: Gazdaságirányítás és a vállalatok. Kossuth K. Budapest, 1979.
- Ota SIK: Für eine Wirtschaft, ohne Dogma. München, 1974.
- Alfred SÖLLNER: Arbeitsrecht, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz. 4. Aufl. 1974. 24-25.;
- SZAMUELY László: Vita a gazdaságirányítási rendszerről. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965. (A kötet tartalmazza LIEBERMANN, LEONTYEV és VOLKOV szovjet közgazdászprofesszorok gazdaságirányítási reformkoncepcióját
- TELLÉR Gyula: A magyar kisipari szövetkezetek története (1945—1964.) Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények. 84.
- id. TROCSÁNYI László: A munkaviszony a legújabb jugoszláv jogfejlődésben. Állam- és Jogtudomány, XXI/2.; A társult unkaról szóló 1976. tv. In: Küldöttek híradója a JSZSZK és VSZAT Képviselőházának közlönye. II. évf. 1976. ápr. 14.
- VELTNER Andor: Az üzemi tanács és a vállalati kollektíva. Jogtudományi Közöny, XIII.-1958. évf. 336—340. o.
- Veltner Andor: Kollektív jellegű jogviszonyok a szocialista jellegű munkajogban. Jogtudományi Közöny, XIV.—1959. évf. 522—533. o.;

-
- A. V. VENEDIKTOV: Goszudarsztvennoe szocialiceszkoee szobsztvenocty. Az állami szocialista tulajdon, Moszkva, 1948. (Ford. Pap Tibor)
 - VINCENTI Gusztáv: A munka jogviszonyai. In: Szladits Károly (főszerk.): Magyar Magánjog, IV. kötet Kötelmi Jog különös rész, a munkaszerződés, Grill Károly könyvkiadó, Budapest, 1941. 560-562.
-
-